

Eserin en tanınmış tercümesi ise Sinan Paşa'ya aittir. *Tezkiretü'l-evliyâ*'nın son tercümesi Süleyman Uludağ tarafından yapılmıştır (İstanbul 1984). Bu sekiz eserle kendisi tarafından imha edilen *Cevâhîrnâme* ve *Şerhu'l-kalb* mesnevilerinin adları *Hüsrevnâme* ve *Muhtârname*'nin önsözlerinde zikredilmiştir.

Kaynaklarda ve çeşitli araştırmalarda *Pendnâme*, *Haydarnâme*, *Uşturname*, *Cevherü'z-zât*, *Nüzhetü'l-ahbâb*, *Mazharü'l-acâ'ib*, *Lisânü'l-ğayb*, *Rumûzü'l-âşîkîn*, *Şâhbâznâme*, *Mîhr ü Müşterî*, *Heftâbâd*, *Heft Vâdî*, *Tercemetü'l-eḥâdîs*, *Sî Fasıl*, *Miftâhu'l-fütûḥ*, *Bî-ser-nâme*, *Bülbülnâme*, *Mî'râcnâme*, *Cüm-cümenâme*, *Vuşlatnâme*, *Heylâcnâme*, *Ḥayyâtnâme*, *Vaşıyetnâme*, *Kenzü'l-ḥakâ'ik*, *Kenzü'l-esrâr* (*Kenzü'l-bahr*), *Velednâme*, *Siyâhnâme*, *İḥvânü's-şafâ* ve *Esrârü's-şühûd* gibi eserler Attâr'a isnat edilip çoğu onun adıyla basılmış, hatta bazıları Türkçe dahil birçok dile bile tercüme edilmiştir. Ancak son araştırmalar, ilk beş eserin ona isnadının çok şüpheli, diğerlerinin ise tamamen sahte olduğunu ortaya koymuştur. Fûrûzanfer ve Zerrînkûb'a göre ona ait olduğu şüpheli olan *Pendnâme* hariç bunların tamamı uydurmadır. Yine bu araştırmacılara göre adı geçen eserlerin pek çoğu XV. yüzyılda yaşayan At-

târ-ı Tûnî tarafından yazılmış, bir kısmı da yine Attâr adlı veya mahlaslı diğer kişilerce kaleme alınmıştır (eserlerin baskıları ve tercümeleri için bk. *İA*, II, 7-12; Ritter, *Oriens*, s. 195-228; Rypka, s. 775-776).

BİBLİYOGRAFYA :

Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (nşr. Muhammed İstîlâmî), Mukaddime: a.e. (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1984, Giriş, s. 10-44; Saîd Nefîsî, *Divân-ı Attâr*, Tahran 1319 hş., Mukaddime; a.mlf., *Custcây der Ahvâl u Âşâr-ı Şeyḥ Ferîdüddîn 'Attâr-ı Nişâbü'rî*, Tahran 1320 hş.; Avfî, *Lübâb*, II, 337-339; İbnü'l-Fuvâtî, *Telḥîsu mu'cemi'l-âdâb fî mu'cemi'l-elḳâb* (nşr. Mustafa Cevâd), Bağdad 1962-65, IV/3, s. 461 vd.; Müstevfî, *Târîḫ-i Güzide* (Nevâî), s. 740; Câmî, *Nefehât*, s. 599-600; Devletşâh, *Tezkire*, s. 207; Hidâyet, *Mecma'u'l-fuşâḥâ*, II, 920; a.mlf., *Ri-yâzü'l-ârifîn*; Rypka, *HLL*, s. 337 vd., 775-776; H. Ritter, *Das Meer der Seele: Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Farîduddîn Attâr*, Leiden 1955; a.mlf., "Farîduddîn 'Attâr IV", *Oriens*, XIII-XIV, Leiden 1960-61, s. 195-228; a.mlf., "Attâr", *İA*, II, 7-12; a.mlf., "'Attâr", *El²* (Fr.), I, 775-777; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 112; Bedîüzzaman Fûrûzanfer, *Şerḥ-i Ahvâl ü Nakd ve Taḥlîl-i Âşâr-ı Şeyḥ Ferîdüddîn Muḥammed 'Attâr-ı Nişâbü'rî*, Tahran 1339-40 hş.; Rîzâzâde Şafak, *Târîḫ-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran 1341 hş.; Abdülhüseyn-i Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-ı Hulle*, Tahran 1347 hş., s. 159-179; Safâ, *Edebiyyât*, II, 862; *FME*, I, 76-102; Browne, *Târîḫ-i Edebiyyât-ı İrân* (trc. Gulâm Hüseyin-i Sadrî-yi Afşâr), Tahran 1351 hş., II, 192-200; Süleyman Uludağ, "Attâr", *İBA*, I, 267; B. Reinert, "'Attâr, Shaikh Farîd al-Dîn", *Elr.*, III, 20-25.

M. NAZİF ŞAHİNOĞLU

ATTÂR, Hasan b. Muhammed

(حسن بن محمد الطائر)

Hasen b. Muhammed
b. Mahmûd el-Attâr eş-Şâfiî
(ö. 1250/1834)

Mısırlı edip,
din âlimi ve Ezher şeyhi.

Aslen Mağribli olup 1180'de (1766) Kahire'de doğdu. Attâr olan babası önceleri onu yanında çalıştırmak istediye de okuma hevesini dikkate alarak tahsiline Ezher'de devam etmesine izin verdi. Dinî ilimlerin yanı sıra astronomi, mühendislik, coğrafya ve tıpla da meşgul oldu. Fransızlar Mısır'ı işgal edince (1798) o zamanki âlimlerden çoğunun yaptığı gibi önce Asyût'a kaçtıysa da bir müddet sonra Kahire'ye dönerek Fransız ilim adamları ile tanıştı. Bu âlimlerden Fransızca ve modern ilimleri öğrendi, kendisi de onlara Arapça dersleri verdi. Daha sonra Suriye, Hicaz, Anadolu ve Rume-li'yi içine alan uzun bir seyahate çıktı. Arnavutluk'un İşkodra şehrinde evlenip oraya yerleşti. Mısır'a döndüğünde (1813)

Ezher'e hoca tayin edildi. Ezher'de uzun yıllar okutulmayan Beyzâvî tefsirini büyük bir vukufila okutması sebebiyle birçok Ezher hocası onun tefsir derslerini takip etti. Mehmed Ali Paşa'nın takdir ve iltifatına mazhar olduğu için 1828'de kurulan Mısır'ın resmî gazetesi *el-Vekâ'î u'l-Mısrîyye*'nin başyazarlığına getirildi. 1830'da Ezher şeyhliğine tayin edildi. Ölümüne kadar bu görevde kaldı.

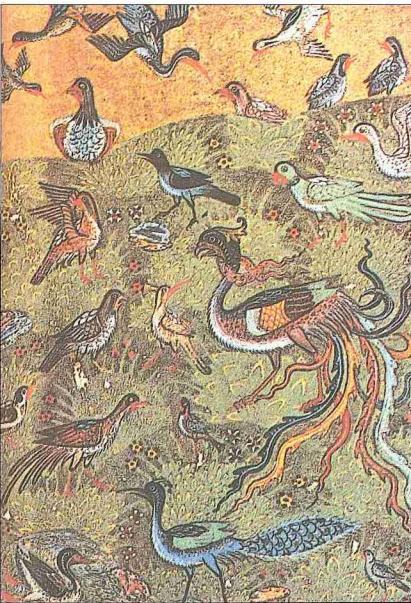
Fransızca, Türkçe ve Arnavutça bilen Hasan el-Attâr öğrencilerine ana kaynaklara inmeyi, dilde, edebiyatta, ilimde düşüncüyü ifade etme kısırlığından kurtulmayı öğretmeye çalışmış, okullarda modern ilimlerin okutulmasını tavsiye etmiştir. Mahmud Sâmî el-Bârûdî, Şevki ve Hâfız İbrâhîm gibi şairlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Talebesi Rifâa et-Tahtâvî yabancı diller okulunu onun teşvikiyle kurmuştur.

Eserleri. Din, dil ve müsbet ilimlerle ilgili olarak yazdığı, çoğu hâşiye tarzındaki yirmi kadar eserin belli başlıları şunlardır:

Dil ve Edebiyat. 1. *Manzûme fî 'ilmi'n-nahv*. Elli yedi mısradan nahiv kaidelerini öğretmeyi hedef alan bu didaktik manzume, ilki Kahire'de (1280) olmak üzere *Mecmû'u mühimâtü'l-mütûn* adlı kitap içinde birçok defa basılmış ve Attâr'ın talebesi Hasan Kuveydir tarafından şerhedilmiştir. 2. *Hâşiye 'alâ Şerḫ-i'l-Ezheriyye*. Hâlid el-Ezherî'nin kendisine ait *el-Ezheriyye* adlı muhtasar nahiv kitabına yazdığı şerhin hâşiyesi olup Kahire'de basılmıştır (1307, 1315). Ezherî'nin *Mûşlû't-tullâb ilâ kavâ'i-di'l-i-râb* adlı şerhine de henüz basılmamış bir hâşiyesi vardır. 3. *İnşâ'ül-'Attâr*. Resmî ve gayri resmî yazışma ve mektup örneklerini ihtiva eden ve ilk defa Kahire'de tarihsiz bir taş baskısı yapılan eser 1243'ten (1827) 1315'e (1897) kadar Bulak, Kahire, Bombay ve İstanbul'da birçok defa basılmıştır. 4. *Hâşiye 'alâ metni's-Semerḳandiyye*. Ebû'l-Kâsım b. Ebû Bekir el-Leysî es-Semerḳandî'nin belâgat ilmine dair es-Semerḳandiyye adlı risâlesine yazdığı şerh olup 1288 ve 1309'da Kahire'de basılmıştır. Attâr ayrıca İbn Sehl el-İsrâîlî'nin şiirlerini bir araya getirerek *Dîvânü İbn Sehl* adıyla baskıya hazırlamış ve eser birkaç defa basılmıştır (Kahire 1279, 1302; Beyrut 1885).

Mantık. 1. *el-Hâşiyetü'l-kubrâ 'alâ Şerḫ-i Maḳûlâtî's-Sücâ'î*. Ahmed es-Sücârî'nin kategorilere (makûlât) dair kitabına yazdığı bu büyük şerh, yine onun *el-Hâ-*

Ferîdüddîn Attâr'ın *Mantıku't-tayr* adlı eserinde kuşların toplanmasını gösteren bir minyatür (Oxford Bod. Ktp., ms., nr. 246, vr. 25^a)

şiyetü's-şuğrâ 'alâ Maḳûlâtı's-Sücâ'î adlı eserleriyle birlikte basılmıştır (Kahire 1282, 1303, 1328). 2. *Hâşiye 'alâ Maḳûlâtı'l-Büleydî*. Muhammed el-Büleydî'nin yine kategorilere dair *Risâle fi'l-Maḳûlâtı'l-'aşr'*ine yazdığı bu şerh de Kahire'de basılmıştır (1328). 3. *Hâşiye 'alâ Şerhi Şeyh'i'l-İslâm Zekerıyyâ el-Ensârî 'alâ metni İsâgüci fi'l-manḥik*. Esrûddin el-Ebherî'nin *İsâgüci* adlı mantık kitabına Zekerıyyâ el-Ensârî tarafından yapılan şerhin hâşiyesidir. 1321'de Kahire'de basılmıştır. 4. *Hâşiye 'alâ Şerhi't-Tehzib*. Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *Tehzibül-manḥik ve'l-kelâm* adlı eserine Ubeydullah b. Fazl el-Habîsî'nin yazdığı *Tezhîb* adlı şerhin hâşiyesi olup üçü bir arada Bulak (1296) ve Kahire'de (1318) basılmıştır.

Dini ilimler. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî 'alâ Cem'ül-cevâmi'*. Tâceddin es-Sübkî'nin usûl-i fıkha dair *Cem'ül-cevâmi'* adlı eserine Celâeddin el-Mahallî'nin yazdığı şerhin hâşiyesi olup Kahire'de basılmıştır (I-II, 1316, 1358).

Attâr'ın bunlardan başka henüz neşredilmemiş eserleri de vardır. Bunlar arasında, Türkiye'de bulunduğu yıllarda Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin *kesb** görüşüne dair yazdığı *Tuḥfetü'ş-şaribi'l-vaṭan fi taḥkiki nusreti's-şeyh Ebi'l-Hasan'ı*, Muhammed el-Mar'aşî'nin münazara âdâbına dair kitabını şerhettiği *Hâşiye 'ale'r-Risâleti'l-velediyye fi âdâbi'l-baḥş ve'l-münazara'sı* ve astro-nomiye dair *Risâle fi keyfiyeti'l-'amel bi'l-uşurlâb'ı* zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Paşa Mübârek, *el-Hıtaṭü't-Tevfikıyye*, Kahire 1980, IV, 82-85; Philip Di Tarrâzi, *Tārḥu's-şahâfeti'l-'Arabıyye*, Beyrut 1913, I, 128-130; Serkis, *Mu'cem*, II, 1335-1337; *Hedıyyetü'l-'arîfîn*, I, 301; C. Zeydan, *Âdâb* (Dayf), IV, 232; Kehlâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 285-286; a.mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 204; Brockelmann, *GAL*, II, 473; *Suppl.*, II, 720; Ömer ed-Desûkî, *Fil'Edebi'l-ḥadîs*, Kahire 1961, I, 41-43; Şüyüḥu'l-Ezher (nşr. Vezâretü'l-İlâm), Kahire, ts., s. 23-24; Halil Mardem Bey, *A'yânü'l-karni's-şâlis 'aşer*, Beyrut 1977, s. 155-157; G. Delanoue, *Moralistes et politiques musulmans dans l'Egypte du XIXe siècle* (1798-1882), Kahire 1982, II, 344-357, 614-617; *el-Ezherü's-şerif fi 'idihi'l-elf*, Kahire 1403/1983, s. 245; Akkâd, *Abkariyyü'l-islâh ve't-ta'lim el-üstâz el-imâm Muhammed 'Abduh*, Kahire, ts., s. 51-64; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), II, 220; F. De Jong, "The Itinerary of Ḥasan al-'Attâr (1766-1835): A Reconsideration and its Implications", *JSS*, XXVIII/1 (1983), s. 99-128; "Attâr", *İA*, II, 12-13; H. A. R. Gibb, "al-'Attâr", *EL²* (İng.), I, 755.

HULUSİ KILIÇ

ATTÂR, Muhammed b. Hasan

(bk. İBN MİKSEM el-ATTÂR).

ATÜFETLÜ

Osmanlılar'da
resmî yazışmalarda kullanılan
bir hitap şekli.

Kelime, "pek esirgeyici, çok şefkatli ve merhametli" anlamına gelen atûfun masdar şekline Türkçe "lü" ekinin eklenmesiyle türetilmiştir. Önceleri, genellikle yüksek mevkide bulunan bir kimseye yazılan özel veya resmî yazılarda gelişigüzel kullanılmıştır. Tanzimat'tan sonra memuriyet rütbeleri ve resmî yazışmaların şekilleri bir nizamla bağlanırken bu unvanın kimler için kullanılacağı da tesbit edilmiştir. 1846'da bâlâ* rütbesinin ihdasından sonra bu rütbeyi haiz olanlar için kullanılması kararlaştırılmıştır. İlk zamanlarda bâlâ rütbesini alanlarla vezirler, mâbeyn başkâtibi, serkurenâ ve seraskerlik makamına gelmiş vükelâ için kullanılmakta iken daha sonra sadece bâlâ rütbesine münhasır kalmıştır. Ancak zamanla kazaskerlerle birinci ferikler için de kullanılmıştır. Bâlâ rütbesini alanlara yazışmalarda "atûfetlü beyefendi hazretleri", "atûfetlü efendim hazretleri" şeklinde hitap edilirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Lutfî, *Tarih*, VIII, 92-93; Mehmed Süreyyâ, *Nuhbetü'l-vekâyi*, İstanbul 1292, I, 159; *Devlet Salnâmesi* (1264), s. 146-147; (1269), s. 46-97; M. Cavid Baysun, "Bâlâ", *İA*, II, 262-263.

FERİDUN EMECEN

ATÜFİ, Hayreddin Hızır

(ö. 948/1541)

Osmanlı tefsir ve hadis âlimi, vâiz.

Kaynaklarda Kastamonî ve Merzifonî nisbeleriyle yer alan Atûfî'nin babasının adı Mahmud'dur. Aslen Merzifonlu olduğunu bizzat kendisi bazı eserlerinde belirtmiştir. Kastamonî nisbesinin hangi sebeple kullanıldığı hakkında bilgi elde edilememiştir. Devrinin tanınmış âlimlerinden Bahşî Halife'den tefsir ve hadis, Amasyalı Mevlânâ Abdî'den ilm-i meânî, Kadızâde'nin torunu meşhur riyâziyeci Kutbüddin Muhammed'den riyâziye, Bursalı Mevlânâ Hoca-zâde'den usul ve Efdalzâde'den fıkıh okudu. İlmî şöretinden dolayı Sultan II. Bayezid onu saray hizmetilerine hoca tayin etti. Bir

müddet sonra İstanbul camilerinde vaaz edip tefsir okutmayı daha faydalı görerek saraydaki görevinden ayrıldı. Günde 50 akçe ücretle başladığı bu yeni görevinde zamanla günde 80 akçe ücrete kadar terfi etti. Daha sonra bu görevi de bırakarak evine çekildi ve kitap telifle meşgul oldu. Atûfî Eyüp'te vefat etti ve kendi evinin civarına defnedildi.

Tefsir, hadis, tıp, mantık ve kelâm ilimlerine dair çoğu şerh ve hâşiye mahiyetinde olmak üzere on beş kadar kitap yazan Atûfî'nin belli başlı eserleri şunlardır: 1. *Hâşiye 'alâ Tefsiri Keşşâf* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 263). 2. *Hâşiye 'alâ Tefsiri Beyzâvî* (Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, nr. 25). 3. *Keşfü'l-Meşârık*. Radiyyüddin es-Sâgânî'nin hem *Şaḥîh-i Buḥârî* hem de *Şaḥîh-i Müslim*'de bulunan hadisleri bir araya getirdiği *Meşâriku'l-envârı'n-nebeviyye* adlı eserinin şerhidir. Bu eserin müellif hattıyla 516 varaklık yegâne nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 230). 4. *el-Cevheretü'l-cinâniyye fi mesâ'ili'l-îmâniyye* (TSMK, III. Ahmed, nr. 607). 5. *el-Enzâr fi şerhi ba'zî'l-eḥâdis ve'l-'aşâr*. *Meşârik* şerhinden müellifin bizzat yaptığı seçmelerden meydana gelen bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Şehzade Mehmed, nr. 8/1). 6. *Mir'âtü'r-rü'yâ*. Hz. Peygamber'in, "Rû-

Atûfî'nin *Keşfü'l-Meşârık* adlı eserinin müellif hattı ile ilk sayfası (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 230)

